

Justitiekottets betänkande

1976/77:6

med anledning av motion om utredning rörande parts processbehörighet

Motlonen

I motionen 1975/76:1069 av fru Lindquist (m) och herr Lidgard (m) hemställs att riksdagen hos regeringen begär utredning om förutsättningarna för att förklara en myndig person processobehörig.

Vissa bestämmelser m. m.

Processbehörighet m. m.

I 11 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken fastslås att alla fysiska personer har partsbehörighet, dvs. förmåga att vara part i en civil rättegång. Andra stycket upptar i två punkter bestämmelser om fysiska personers processbehörighet, dvs. förmåga att självständigt föra talan i sådan rättegång. I första punkten sägs att, om parten ej råder över det, varom tvistas, eller ej själv äger ingå sådan rättshandling, som tvisten rör, talan skall föras av den som är partens ställföreträdare. I andra punkten, som gäller mål vari talan förs på grund av skadegörande handling, hänvisas till bestämmelser rörande omyndigs processbehörighet, när han i brottmål är målsägande eller tilltalad. Bestämmelserna härom förbigås i detta sammanhang.

Den närmare innebörden av processobehörigheten enligt andra stycket första punkten får fastställas med ledning av bl. a. de bestämmelser som gäller om inskränkningar i underårigas och andra omyndigas rättsliga handlingsförmåga, dvs. förmåga att med rättsligt bindande verkan själv träffa avtal, sätta sig i skuld osv. Korrespondens kan sägas råda mellan processbehörighet och rättslig handlingsförmåga. Åtminstone gäller som huvudregel att part är processbehörig endast i den mån han civilrättsligt kan förfoga över det som processen rör.

Frågan om förutsättningarna för att förklara en myndig person sakna processbehörighet på grund av hans sinnesbeskaffenhet är inte reglerad i rättegångsbalken. Regler saknas också om det formella förfarandet då fråga härom uppkommer. Viss vägledning rörande rättsläget kan erhållas av högsta domstolens uttalanden i rättsfall där frågor om parts processbehörighet aktualiserats. Här må nämnas att högsta domstolen i rättsfallet NJA 1971:519 uttalade att stor försiktighet är att iaktta när det gäller att fränkänna en person som är myndig förmåga att själv föra sin talan.

I rättstillämpningen har det, då part förmodats sakna processbehörighet på grund av sin sinnesbeskaffenhet, varit vanligt att underrätterna med tillämpning av 11 kap. 4 § rättegångsbalken meddelat föreläggande för parten

att genom intyg av sakkunnig läkare styrka sin processbehörighet vid äventyr att hans stämningsansökan eljest avvisas. Högsta domstolen har emellertid i rättsfallet NJA 1962 C 922 ej fäst avseende vid att parten underlåtit att ställa sig till efterrättelse ett sådant föreläggande. Högsta domstolen uttalade i målet att av föreliggande utredning inte kunde anses uppenbart att parten på grund av sin sinnesbeskaffenhet saknade processbehörighet i målet, varför underrätten ej bort avvisa partens talan.

Rättsläget i frågor av berört slag torde få betecknas som ovisst.

Det har gjorts gällande att förutsättningen för att en person skall kunna fränkännas processbehörighet måste vara att han har en ställföreträdare som i så fall kan föra talan i hans ställe. Den uppfattningen har emellertid inte vunnit stöd i rättspraxis. Högsta domstolen har sålunda i flera fall fränkänt myndiga personer utan ställföreträdare processbehörighet. Talan, som väckts av eller mot den person som bedömts sakna förmåga att själv föra talan, har i enlighet därmed avvisats.

Omyndighetsförklaring, förordnande av god man

1974 års riksdag (prop. 1974:142, LU 1974:38. rskr 404) beslöt med verkan fr. o. m. den 1 januari 1976 en kraftig begränsning av grunderna för omyndighetsförklaring i förening med en vidgning av möjligheterna att förordna god man.

Enligt 10 kap. 1 § föräldrabalken skall sålunda den som fyllt aderton år av rätten förklaras omyndig, om han på grund av psykisk sjukdom, hämmad förståndsutveckling eller psykisk abnormitet av annat slag är ur stånd att vårda sig eller sin egendom och det icke är tillräckligt att god man förordnas för honom eller att han på annat mindre ingripande sätt får bistånd i vården av sina angelägenheter.

Om god man föreskrivs i 18 kap. 13 § föräldrabalken följande:

Om någon på grund av sjukdom, hämmad förståndsutveckling, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver bistånd med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person, skall rätten, där så erfordras, förordna god man för honom. Förordnande som nu nämnts må ej givas utan samtycke från den för vilken god man skall utses, med mindre hans tillstånd medför hinder mot inhämtande av samtycke eller eljest särskilda skäl föreligga.

Här kan tilläggas att avsaknad av processbehörighet på grund av bristande rättslig handlingsförmåga inte utgör garanti för att omyndighetsförklaring och förordnande av förmyndare kommer till stånd (se t. ex. rättsfallet NJA 1962 C 404).

Rättegångsmissbruk

Enligt 9 kap. 1 § rättegångsbalken kan straff ädömas part som mot bättre vetande inleder eller föranleder rättegång i tvistemål. Detsamma gäller part

som mot bättre vetande för talan mot dom eller beslut (2 §). Straff kan också ådömas part i tvistemål och målsägande i brottmål som genom påståenden eller invändningar, som är uppenbart oggrundade, eller genom innehållande av bevis eller annan otillbörlig åtgärd försöker förhala rättegången (3 §).

Försumlig processföring

Enligt 18 kap. 3 § rättegångsbalken kan vinnande part, som har inlett rättegång utan att motparten givit anledning därtill eller eljest uppsåtligen eller genom försummelse föranlett onödig rättegång, åläggas ersätta motparten hans rättegångskostnad. Vidare skall enligt 6 § part åläggas ersätta vissa kostnader för motparten hur rättegångskostnaden i övrigt än skall bäras. Det gäller om part genom att utebli från rätten eller genom att ej iaktta föreläggande, som rätten meddelat, eller genom påstående eller invändning, som han insett eller bort inse sakna fög, eller annorledes genom vårdslöshet eller försummelse föranlett uppskov i målet eller eljest vållat kostnad för motparten.

Framställning av justitieombudsmannen

JO Wennergren gjorde i mars 1973 en framställning till Kungl. Maj:t angående behov av lagregler beträffande förutsättningarna för att fränkänna myndig person processbehörighet och beträffande ställföreträdarskap för dylik ej processbehörig person (se JO:s ämbetsberättelse år 1974 s. 21 f.). I framställningen uttalades sammanfattningsvis:

Det framstår som verkligt betänkligt att det ej lagstiftningsvägen sörjts för ett klagörande av under vilka förutsättningar en myndig person skall kunna fränkännas processbehörighet. Än mer otillfredsställande måste det anses vara att lagstiftningen ej heller anvisat någon ordning enligt vilken en persons talan kan föras, då han funnits sakna behörighet att själv föra sin talan. Som det nu är har han i praktiken ingen annan möjlighet att få sin talan utförd än att begära sig omyndigförklarad för att på så sätt få en ställföreträdare som kan föra hans talan. Det synes inte rimligt att så skall behöva vara fallet, om omyndigförklaring inte ändå är påkallad av andra skäl. Det förtjänar betonas att bristen på reglering skapar rättsosäkerhet inte bara för den person vars rättskapacitet det gäller utan också för den som kan behöva inleda process mot honom. Jag anser därför att åtgärder snarast bör vidtas till följande av de luckor som lagstiftningen uppvisar i nu nämnda hänseenden.

1974 års förmynderskapslagstiftning

Till grund för de av 1974 års riksdag beslutade ändringarna i föräldrabalken låg förutom förmynderskapsutredningens slutbetänkande (SOU 1970:67) en inom justitiedepartementet upprättad promemoria (Ds Ju 1974:7), vilken remissbehandlades.

Propositionen

I propositionen 1974:142 anförde föredragande statsrådet rörande den i motionen aktualiserade frågan bl. a. följande:

Redan enligt gällande rätt kan det förekomma att en person som i och för sig är myndig bedöms sakna förmåga att själv föra sin talan vid domstol och med anledning därav fränkänns processbehörighet. Uppenbarligen kommer den situationen att bli vanligare, om man i enlighet med det tidigare anförda inskränker möjligheterna till omyndigförklaring.

Under remissbehandlingen har understrukits att det är av stor vikt från bl. a. rättssäkerhetssynpunkt att det klargörs under vilka förutsättningar en myndig person får fränkännas processbehörighet och att klara regler tillskapas för det formella förfarandet i sådana fall. Enligt Stockholms tingsrätt är det ofta meningslöst att inhämta yttrande från socialstyrelsen, eftersom styrelsen inte kan ta ställning utan att ha tillgång till läkarutlåtande och det är en ren tillfällighet om sådant utlåtande finns. Följden bli enligt tingsrätten att flera personer, som skulle visa sig sakna processabilitet om läkarundersökning kunde komma till stånd, måste tillåtas föra talan med yrkanden som är mer eller mindre befängda. Detta vållar såväl domstolen som motparten betydande besvär och kostnader.

Även jag anser att det självfallet skulle vara en fördel om man kunde ställa upp generella regler om när en person skall fränkännas processbehörighet och om det formella förfarandet i sådana fall. Enligt min mening låter sig detta dock inte göra. Som har framhållits i promemorian måste avgörandet träffas från fall till fall, varvid bl. a. målets beskaffenhet måste beaktas. Uppenbarligen måste domstolen normalt ha ett läkarutlåtande e. d. som underlag för sin bedömning. Även yttrande från socialstyrelsen kan många gånger behöva inhämtas. Som tingsrätten har påpekat är det emellertid ofta en tillfällighet om läkarutlåtande föreligger eller kan inhämtas. Att å andra sidan låta domstolen få möjlighet att tvångsvis föranstalta om läkarundersökning kan lika litet som när det gäller omyndigförklaring komma ifråga.

De angivna förhållandena leder till att personer många gånger måste tillåtas föra talan, trots att det finns omständigheter som tyder på att de skulle fränkännas processbehörighet, om läkarutlåtande hade kunnat anskaffas. Detta förhållande måste dock enligt min mening accepteras. I undantagsfall torde emellertid omständigheterna kunna vara så flagranta att en person kan fränkännas processbehörighet även om läkarutredning e. d. inte föreligger.

Viktigast i detta sammanhang anser jag vara att det finns någon som kan föra talan för den som fränkänns processbehörighet trots att han i och för sig är myndig. I hittillsvarande domstolspraxis har det inträffat fall då myndiga parter talan har avvisats på den grunden att de har saknat processbehörighet och inte haft någon ställföreträdare som har kunnat föra deras talan. På motsvarande sätt har domstolarna avvisat talan som har väckts mot personer som är myndiga men som trots detta har bedömts sakna processbehörighet. De angivna förhållandena måste anses klart otillfredsställande. Situationen har också påtalats av JO i den nyss berörda skrivelser. Problemet torde emellertid bli tillfredsställande löst, om man i enlighet med vad som tidigare har föreslagits vidgar möjligheterna att förordna god man för den som på grund av sjukdom e. d. inte själv kan bevaka sin rätt. Härigenom torde de myndiga personer som fränkänns process-

behörighet så gott som alltid kunna få en ställföreträdare som kan föra deras talan. Som jag tidigare har nämnt bör det i hithörande fall finnas möjlighet för domstolen att på eget eller annans initiativ förordna god man, även om den enskilde inte har gett sitt samtycke till åtgärden.

Lagutskottets betänkande

Lagutskottet anförde i sitt betänkande över propositionen och en i anledning av propositionen väckt motion (1974:1948), såvitt nu är av intresse, bl. a. följande (LU 1974:38).

Utskottet övergår härefter till att behandla vissa problem som har tagits upp av justitieombudsmannen (JO) i en skrivelse till Kungl. Maj:t den 12 mars 1973 och som också berörs i motionen 1974: 1948, nämligen de som uppstår när en person, som inte är omyndigförklarad, av domstol förklaras sakna processbehörighet och till följd härav och på grund av att han saknat ställföreträdare får sin talan avvisad. ---

Förevarande fråga är enligt utskottets mening av stor vikt från rättssäkerhetssynpunkt. Att beröva en person hans rätt att föra talan inför domstol är en allvarlig åtgärd och detta även om han på grund av ändringarna i 18 kap. 3 § kan få bistånd av god man. Det kan å andra sidan innebära väl så stora olägenheter om rätten tvingas på grund av exempelvis avsaknad av läkarintyg tillåta att talan förs av en person som rätteligen inte borde ha processbehörighet. Den senare riskerar genom sin process att själv ådra sig betungande rättegångskostnader. Vidare vållas motparten i rättegångar av det slag som här antytts i allmänhet betydande obehag och andra personliga olägenheter lika väl som avsevärda kostnader, eftersom han ofta inte kan få ut ersättning för de rättegångskostnader som i domen tillerkänns honom. Problemet är såsom framhålls i remissvaren också av stor praktisk betydelse för domstolarna med hänsyn till att mål av förevarande art vanligen är tidsödande och föranleder ett i förhållande till målets vikt oproportionellt stort arbete. Samhället tillskyndas härigenom stora direkta och indirekta kostnader.

Med hänsyn till det anförda anser utskottet det beklagligt att det inte befunnits möjligt att i lag reglera förevarande fråga, detta särskilt mot bakgrund av att fall, där det är tveksamt huruvida part är processbehörig eller inte, uppenbarligen kommer att bli vanligare i fortsättningen, eftersom möjligheterna till omyndighetsförklaring nu inskränks. I just denna typ av fall, där parten kan lida av en sjuklig kverulans, torde det vara utomordentligt svårt att förmå honom att inge läkarintyg. Såsom föredragande statsrådet anför kan det å andra sidan inte komma i fråga att tvångsvis föranstalta om läkarundersökning. Saknas läkarutredning torde det, såsom framgår av rättsfallet NJA 1971 s. 519, endast i undantagsfall, då omständigheterna är särskilt flagranta, bli möjligt att förklara part sakna processbehörighet. Nu angivna förhållanden kommer, såsom föredragande statsrådet anför, att leda till att personer många gånger måste tillåtas föra talan, trots att det finns omständigheter som tyder på att de skulle fränkännas processbehörighet, om läkarutlåtande hade kunnat anskaffas. Med hänsyn till de olägenheter som detta, enligt vad utskottet nyss anför, kan innebära utgår utskottet från att utvecklingen på området följs av Kungl. Maj:t och att frågan blir föremål för ytterligare överväganden i annat lämpligt sammanhang.

När det sedan gäller det av JO berörda problemet med ställföreträdare för den som frånkänns processbehörighet blir detta löst genom förslaget om vidgade möjligheter att förordna god man. Av stor betydelse är härvid möjligheten att, om särskilda skäl föreligger, förordna god man för den som motsätter sig sådant förordnande. När det gäller part som frånkänns processbehörighet måste man nämligen räkna med att han ofta inte kommer att samtycka till att god man förordnas för honom.

I den allmänna motiveringen anför föredragande statsrådet att genom de vidgade möjligheterna att förordna god man "torde de myndiga personer som frånkänns processbehörighet så gott som alltid kunna få en ställföreträdare som kan föra deras talan". Det citerade uttalandet kritiserar i motionen 1974:1948. Motionärerna anser att uttalandet ger intryck av att det kan förekomma fall, där person frånkänns processbehörighet men likväl inte kan få legal ställföreträdare. Enligt motionärernas mening bör en person i sådana fall alltid få ställföreträdare som för hans talan. Motionärerna yrkar (yrkandet 1) att denna uppfattning ges Kungl. Maj:t till känna.

Utskottet vill för sin del understryka att utskottet delar motionärernas uppfattning att person, som frånkänns processbehörighet alltid skall ha ställföreträdare. De föreslagna nya grunderna för förordnande av god man innebär också, såvitt utskottet kan bedöma, att god man kan förordnas i förevarande fall. Endast i det fallet att det uppstår svårigheter, att få fram en person, som är villig att åta sig uppdraget som god man, synes den som frånkänns processbehörighet behöva riskera att bli utan ställföreträdare. I praktiken torde detta emellertid enligt utskottets mening bli mindre vanligt. Vad utskottet nu anfört behöver för att bli tillämpligt inte ges Kungl. Maj:t särskilt till känna.

Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets förslag.

Frågans behandling vid 1975/76 års riksmöte

Med anledning av en motion vid 1975/76 års riksmöte med i huvudsak samma yrkande och motivering som den nu ifrågavarande erinrade justitieukskottet (JuU 1975/76:10) om lagutskottets ovan redovisade uttalanden angående möjligheterna att förklara en myndig person processobehörig samt fortsatte:

Justitieukskottet kan för sin del helt instämma i dessa lagutskottets uttalanden. Utskottet vill understryka att de vidgade möjligheterna enligt den nya förmynderskapslagstiftningen att förordna god man för den som på grund av sjukdom e. d. inte själv kan bevaka sin rätt i praktiken kan innebära en viss begränsning av nuvarande olägenheter men att reglerna inte löser den av motionärerna uppmärksamade frågan om rättsskyddet mot att bli utsatt för chikanös talan. Även en person, för vilken god man förordnats, kan ju som motionärerna framhåller agera på egen hand. Som lagutskottet framhöll förra året bör den fortsatta utvecklingen uppmärksammas. Innan den nya förmynderskapslagstiftningen trätt i kraft, är det emellertid självfallet för tidigt att göra de ytterligare överväganden som kan visa sig erforderliga. Motionen bör därför inte föranleda någon riksdagens åtgärd.

Riksdagen avslag motionen i enlighet med utskottets förslag.

Utskottet

I motionen behandlas frågan om myndiga personers processbehörighet, dvs. förmåga att självständigt föra talan i civil rättegång. Motionärerna framhåller att lagregler saknas om domstolarnas möjligheter att avvisa en väckt talan på den grund att käranden eller svaranden, t. ex. på grund av sjuklig kverulans, saknar processbehörighet trots att han är myndig. Domstolarna ställs därför enligt motionärerna ofta inför svåra avvägningssproblem som ytterst gäller den enskilda människans rätt; å ena sidan står den som vill föra talan, å den andra den som har ett berättigat krav på att inte bli indragen i en orimlig och kostsam rättegång. Motionärerna framhåller också att mål av ifrågavarande beskaffenhet ofta kräver en betydande arbetsinsats med därav följande kostnader för det allmänna. Motionsyrkandet går ut på att riksdagen skall begära utredning om förutsättningarna för att förklara en myndig person processobehörig.

Motionsspörsmålet har prövats av riksdagen såväl år 1974 i samband med de då beslutade ändringarna i förmynderskapslagstiftningen som år 1975 med anledning av en motion med väsentligen samma yrkande och motivering som den nu ifrågavarande. I de av riksdagen godkända utskottsbetänkandena i dessa ärenden har konstaterats att gällande ordning innebär olägenheter av det slag som anges i motionen samt uttalats att det är beklagligt att det inte befunnits möjligt att i lag reglera förevarande fråga. Mot denna bakgrund har förutsatts att utvecklingen på området följs av regeringen och att frågan blir föremål för ytterligare överväganden i lämpligt sammanhang.

Dessa synpunkter äger alltså giltighet. Liksom föregående år vill utskottet understryka att de vidgade möjligheterna enligt den nya förmynderskapslagstiftningen att förordna god man för den som på grund av sjukdom c. d. inte själv kan bevaka sin rätt i praktiken kan innebära en viss begränsning av nuvarande olägenheter men att reglerna inte löser den av motionärerna uppmärksammade frågan om rättsskyddet mot att bli utsatt för chikanös talan. Motionsspörsmålet bör därför ägnas fortsatt uppmärksamhet. Ett lämpligt sammanhang för de ytterligare överväganden som riksdagen förutsatt kan med hänsyn till frågans betydelse för rättegångsordningen vara den sedan länge planerade översynen av rättegångsförfarandet.

Med dessa uttalanden avstyrker utskottet bifall till motionen.

Utskottet hemställer

att riksdagen avslår motionen 1975/76:1069.

Stockholm den 9 november 1976

På justitieutskottets vägnar

ASTRID KRISTENSSON

Närvarande: fru Kristensson (m), fröken Mattson (s), herrar Polstam (c), Jönsson i Malmö (s), Johansson i Växjö (c), Petersson i Röstånga (fp), fru Bergander (s), herr Raneskog (c), fru Andersson i Kumla (s), herrar Winberg (m), Pettersson i Helsingborg (s), fru Wiklund (c), herr Lidbom (s), fru André (c) och herr Klöver (s).